

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ВЕЛИКЕ ДІЛО

Двадцять літ тому, в травні 1908 року з'явилася перша книжка “Записок Українського наукового товариства в Києві”, формально затвердженого при кінці 1906, а уведеного в життя в 1907*. Революція 1905 року, діло пролетаріату і незаможного селянства, дала тоді українській інтелігенції змогу здійснити те, що вона даремно старалася різними дипломатичними ходами видобути з “мертвої хватки” російського імперіалізму — те, що її предки необережно положили “під кріпку і високу руку єдиного під сонцем православного государя” в 1650-х роках. Вхопившись за необережно зроблену пропозицію і відмахуючися від усяких вимог корективів і гарантій, котрих зажадали потім наші “по шкоді мудрі” носії української державності XVII віку, Москва скоро навчилася використовувати в своїх інтересах класову боротьбу України. Швидко перетворила її в свою колонію і почала експлуатувати на потребу своїх імперіалістичних планів не легше від бідних сибірських “інородців”. Українська пшениця, сало, горілка, згодом цукор, залізо і вугілля стало такою ж опорою Російської імперії, як футряний “ясак” самоедів та остяків. А після того, як виянилось, що ключем до сеї економічної експлуатації являється приборкання культурної самостійності України, Москва зараз же обложила культурні позиції України за всіма правилами політичної стратегії і протягом якого століття звела на ніщо. Коли в другій і третій четвертині XVII в. київські українці являлись учителями московських грамотіїв, посередниками в пересаджуванні на московський ґрунт європейської культури, — то в другій половині XVIII в. російський уряд уже в значній мірі встиг зробити Санкт-Петербург вікном до Європи не тільки для Великоросії, але і для “Малоросії”, і дедалі все успішніш при звичає українців дивитись на великоруську казюну і літературну мову як на єдиний знаряд культури, літератури і науки!

Під натиском російської політики, що зручно використовувала всі слабкі місця нової малоросійської буржуазії в процесі її формування: її погоню за економічним збагаченням і за соціально-політичними привілеями, ся буржуазія, в ненаситній погоні “за чинами і жалуванням”, радо пішла сим шляхом, що обіцяв їй чини і посади за вчення в нових російських школах, за сприймання російської мови, культури і побуту. Робила се тим радніш, що ся мова і культура відмежовували її від національних верств, засуджених на її ж таки класову експлуатацію, сприяли перетворенню в привілейовану поміщицьку верству, відділену від “подлого народу” не тільки юридично, але й культурно і національно!

Почалося з цілком примусових заходів, як підпорядкування українських духовних осередків церковній цензурі патріарха в 1680—1690-х роках, від заборони вживання української книжної мови в українських друках в 1720-х роках, — а скінчилось “широю і непримушеною” працею на ниві російської літератури, шкільництва і науки всяких Рубанів, Туманських,

Богдановичів, Гнідичів, включно до Гоголя і Короленка. В результаті нову великоруську мову проголошено за спільний літературний орган “Великої” і “Малої Росії”, вироблений, мовляв, спільними силами великоросів і українців, а російську літературу за спільний їх доробок, що має задовольняти духові потреби одних і других, не лишаючи місця на якусь окрему “малоросійську” літературу. На сім становищі став не тільки уряд, не тільки заінтересовані російські підприємці, видавці і всі, хто промишляв російськими культурними вартостями, але і “більшинство малоросіян”. Рідкі і несміливі голоси українських патріотів, що підіймалися в оборону українського слова, стрічалися з несприятливими, зневажливими відносинами не тільки великоросів, але й своїх земляків, які вважали себе причасними до культури і цивілізації членами вищої категорії людства через те, що так-сяк засвоїли собі панську великоруську культуру і шкільно-літературну російську мову. Українську мову ще в початках ХІХ віку, коли російська мова і література, можна сказати, ще в лаптях ходила, уже проголошено “ни живим ни мертвим, отживающим наречием”, тому що її вигнано з казньонних шкіл, з казньонної церкви, з усяких канцелярій і панських салонів. А з тим капітулювалося взагалі перед централістичною політикою Росії супроти України, перед експлуатуванням її як колонії в інтересах російського капіталу, російської буржуазії і бюрократії. Коли буржуазні верстви України настільки підросли, що вважали можливим почати боротьбу за економічні інтереси України, вони не чіпали сього культурного питання, щоб не ускладняти своїх домагань боротьбою з національною політикою уряду, і старанно відмежовувалися від “українофільства”. Для “українофілів” було ясно, що питання національної української культури тут не обминути, і се була правда, хоч сі “українофіли” помилялися, думаючи, що якраз на культурнім полі буде легше змусити уряд до уступок, до уступлення з своїх імперіалістичних позицій. Вони тому особливо висували сі культурні питання, а в першу чергу права української мови на культурний вжиток: в красному письменстві, в театрі, в школі, в церкві, а особливо в науці, в науковім українознавчім досліді, — в тім переконанні, що тут уряд не посміє триматися непримиренно. Афоризм, що “науку ніхто не вдарить”, в відповідь на поклики до революційної роботи, проголошуваний київським українським гуртком, між іншим і Драгомановим, був дуже характеристичним гаслом — гаслом глибокого обходу позицій царського абсолютизму і буржуазного російського імперіалізму, гаслом безкровної революції, довгої — але безпрограної боротьби, замість безплідних, як здавалось, революційних виступів, що обезкровлювали інтелігентську опозицію своїми гекатомбами політичних в’язнів і засланців.

Але уряд не загаявся показати сим революціонерам-культурникам, що він дуже добре розуміє їх плани і надії і не дасть себе дурити фразами про свободу наукового досліді, про незайманне право кожного говорити і писати тою мовою, яка йому найзручніша, про святе право народу “чути Боже слово в народній мові”, “вживати в суді чи в уряді зрозумілу йому мову”,

“вчити своїх дітей матірною мовою” і т. д. Він безпардонно бив коли не по науці, то по тих учених, котрі хотіли сказати тут щось на обґрунтування українофільства. На відклики до громадської opinio Європи відповідав вигадками про польську, австрійську чи германську інтригу, про підкупність українських діячів, про штучне утворення української мови за німецькі марки і т. д. Він дискредитував таким чином і перелицьовував на політичних авантюристів-запроданців найкращих членів українського громадянства, що хотіли йти проломом против його політики заперечування українського життя. Він сів на довір'я до української науки і українських учених в наукових кругах не тільки російських, але й закордонних: слов'янських, західно-європейських, американських — серед усіх, хто вірив у творчість, силу, культуру і науку російську.

Боротися з сим було тим тяжче, що в оборону оклеветаних не чути було майже ніяких голосів. Уряд в сім мав за собою не тільки явну підтримку російських імперіалістів, але й тихий акомпанімент різних наукових і літературних кругів російських і малоросійських. Ми так багато чули і чуємо про великі вартості передреволюційної російської культури, її високі гуманні настрої, її чутливість на вимоги справедливості і т. д., і се правда, що ім'я російським талантам леґіон, і що було там немало героїчних борців за правду-справедливість. Але на пальцях можна порахувати людей з-поміж російського культурного Олімпу, які вважали потрібним піднести свій голос против огидного оклеветування українських діячів і всього українського руху. А за латинським афоризмом, “хто мовчить, той дає привід думати, що він погоджується”. Своім мовчанням в сім процесі удушвання українського народу наші рідні малороси і брати великоруські інтелігенти стільки ж підтримували і оправдували брудну роботу царського уряду своєю масою, своєю мовчазною присутністю, скільки й одверті оплески й улюлюкання різних Каткових, Пихнів, Шульгиних і Струвів.

Я позволив собі нагадати се все, щоб легше перенестися в ті умови, в яких зав'язувалося 20 літ тому Київське наукове товариство і приступало до видавання першого українського наукового органу в антракті між двома революціями — малою і великою. Без сього загального підходу не оцінимо відповідно сього факту, що з становища перспектив і домагань, висунених Великою революцією 10 років пізніше, може здаватися епізодом дрібним і перебільшеним в інтелігентській уяві.

Се правда, що не тільки українська інтелігенція, але й цілий культурний світ помилявся в оцінці соціально-економічної і політичної ситуації перед революцією, як се потім виявила світова війна і революція. Війна показала, що гранітний мур імперіалізму, супроти котрого затівалися такі глибокі й довгі обходи, при всій зовнішній імпазантності і непорушності, в дійсності стояв на підвалинах дуже крихких, і дні його вже були пораховані. Абази і

Безобразови, Гапони і Зубатови, Распутіні і Сухомлинови підточили його зсередини і зробили непотрібними не тільки глибокі обходи інтелігентів-культурників, але й любові атаки провідників робітництва і селянства.

Але — з одної сторони се видно тепер нам з двадцятилітньої перспективи, але цілком не було ясно тоді. З другої сторони — ми ніяк не повинні забувати, що скромна, скажیم навіть — занадто обережна і анемічна робота українських національних груп і гуртків все-таки дала великі наслідки. В загальнім результаті революції ся скромна в засобах і безпосередніх наслідках робота дала те, що Велика революція не обмежилася проблемою економічного розкріпачення мільонів “Полудневої Росії”, а поставила на копу постулат визволення українського народу як цілості. Ув’язала сею метою різні соціальні елементи й надала революційному рухові потрібну йому зв’язність і повноту. З сього становища мусимо оцінювати скромну літературну продукцію передреволюційного десятиліття, організаційні інтелігентські заходи, політичну і національну пропаганду в масах і т. д. З сього становища мусимо розглядати і сі скромні факти заснування Київського наукового товариства і його видавництва, що ми сьогодні споминаємо. В сумі заходів і маніфестацій, що мали своєю метою усвідомлення громадянством постулату національного розкріпачення України як такої, ув’язку культурних постулатів з соціально-економічними, конкретизацію загальних політичних проблем в нерозривнім зв’язку з реально даними традиціями і умовами українського життя, сі факти мали своє значіння, зовсім не мале.

Десять літ перед тим культурні досягнення, зроблені силами обох Україн — Наддніпрянської і Наддністрянської — за межами досягання російського уряду, на галицькім ґрунті, піддали гадку українському культурному активові проманіфестувати перед культурним світом наявність української наукової роботи, використовуючи черговий археологічний з’їзд, що мав відбутися в серпні 1899 року в Києві. Перед тим з незвичайним піднесенням пройшли осінні свята 1898 р., організовані на галицькім ґрунті спільними силами України: 250-ліття Хмельниччини, століття “Енеїди”, 25-ліття львівського Товариства як спільного діла всього українського громадянства і 25-літній юбілей Франка* як найяскравішого представника українського письменства і громадської гадки. Громадянство Великої України, обставлене заборонами і репресіями і позбавлене можливості проманіфестувати свої національні постулати аналогічними способами на місці, бажало в сім помочі культурних робітників Галичини, щоб їх силами проробити таку маніфестацію. Покійний В.Б. Антонович, що стояв на чолі нової політичної організації української інтелігенції, яка тоді зав’язувалася, взяв на себе се завдання як впливовий учасник з’їздової організації: добитися, щоб до участі в Київському археологічному з’їзді запрошено також львівське Товариство імені Шевченка — аби поставити домагання, щоб його доповіді зачитувалися на конгресі по-українськи. Властиво, прихильники наймен-

шого ризику думали, що сього питання не треба висувати як домагання, а досить буде поставити бюро з'їзду перед фактом: приїхати на з'їзд з українськими рефератами і без усякого попередження зачитувати їх по-українськи — мовляв, голосу не відберуть і з катедри не скинуть! Але віра в те, що “науку ніхто не вдарить”, була вже настільки захитана досвідом останніх десятиліть, що львівське Товариство не рішилось ризкувати неприємним скандалом і рішило запитати наперед Московське археологічне товариство (що організувало з'їзд) — чи будуть допущені доповіді українською мовою? Коли бюро з'їзду в сім відмовило, Товариство вислало мотивовану відмову від участі в з'їзді, окремо видало приготовані для з'їзду реферати членів — два великі томи і розіслало їх установам і ученим, що виступали на з'їзді. Вийшла поважна маніфестація — але се було не те, чого хотілося. Було щось — але зовсім невелике в порівнянні з можливістю відкрити постійну наукову аудиторію, маніфестуючи наявність української наукової роботи, попиту й інтересу до неї серед місцевого громадянства.

Сю можливість в тодішніх обставинах могло дати зав'язання постійного наукового товариства в Києві і його оформлення в виразно українській, а не якій-небудь прикровенній російсько-малоросійській формі “местного изучения”, як бувало досі. Воно не тільки здавалось, але таки й було великим кроком в розгортанні українства. З порівняння домагань і досягнень найкраще пізнається динаміка руху, і я тому нагадав сей маленький епізод з кінця 1890-х років з київським археологічним з'їздом. Міг би нагадати — як дальший етап — звісний інцидент на відкритті пам'ятника Котляревського в Полтаві, коли на урочистім засіданні міської думи дозволено було зачитати тільки галицькі привітання, а українські привіти місцеві могли бути передані тільки без відчитання. Се сталося за чотири роки перед заснуванням Київського наукового товариства. Сі епізоди дають зрозуміти його значіння як української маніфестації. Її вагу зараз же одмітив присяжний “наблюдатель” українського руху, цензор Щоголев. В своїм знаменитім підручнику для “наблюдения” він докладно спинився на діяльності нового товариства, його учасниках і провідниках*. Се показувало, що значіння нової української позиції було в повній мірі оцінено в урядових кругах. Але вони не важилися підняти на неї руку. Не відважилися відібрати від української інтелігенції сього дарунку робітничо-селянської революції — тільки світова війна потім осмілила його.

В коротких словах нагадаю зовнішню історію Товариства. З проектом виступила восени 1906 р. ініціативна група з кругів “Старої громади”. Безпосереднім стимулом послужила криза її органу — “Київської старини”. Революційна хвиля явно полишала його на піску: ясно було, що роля його як органу української громадської думки, яким “Громада” хотіла його зробити в останніх передреволюційних роках, такий українофільський — хоч як за-

служений орган, як “К[иївська] старина”, вже бути не може. Закінчення 25-ліття давало почесну форму ліквідації. Вона й була проголошена восени 1906 року. Але ті, хто заходилися коло останньої формації сього органу: напівнаукового, напівпубліцистичного журналу, напівукраїнського, напівросійського, обрахованого на читача не тільки українського, але і “малоросійського”, не призвичаєного до ставлення української проблеми “на весь зріст”, — вони не мирилися з гадкою про ліквідацію. Бажали продовжити видавництво, пересунувши вагу на наукову сторону і перетворивши в загальнонауковий російсько-український журнал. Для сього й проектувалось Українське наукове товариство, яке мало об’єднати київських українців з українознавцями і українофілами, не дуже захопленими революційним рухом моменту. Але громадські збори, скликані ініціативною групою, що вже з кінцем 1906 року зареєструвала статут Товариства новим явочним порядком, даним “Тимчасовими правилами”, — дали справі зовсім інший оборот.

На сих пам’ятних зборах 29 квітня 1907 року, що мали ввести в життя се “Наукове товариство”, більшість становили не українознавці, а українці, і пок[иїний] Мик.Віт.Лисенко, що репрезентував на сих зборах старше покоління “Старої громади”, виразно пішов з ними против В.П.Науменка й Ів.В.Лучицького, що обстоювали лінію “Київської старини”. Се заманіфестовано було вибором тимчасового бюро, що мало перевести організацію Товариства. Вибрано було головою мене як тодішнього голову львівського Товариства, пок[иїного] Ів.М.Стешенка — секретарем, і се рішало напрям нового Товариства як чисто української організації. Те ж саме говорили такі ухвали сього першого організаційного зібрання, як те, що все діловодство мусить вестися українською мовою, так само всі засідання і прилюдні виступи Товариства і його видання — допускаючи інші мови тільки як виїмок. Наукову працю в Товаристві ухвалено повести в тіснім зв’язку з львівським Науковим товариством, використати його досвід і досягнення, здобуті спільними силами наукових робітників з Великої і Західної України, і взяти його за взір організації наукової праці в новім Товаристві.

Сі організаційні принципи були сконкретизовані на других організаційних зборах 25 травня. Для дослідчої роботи було постановлено утворити на взірць львівського Товариства три основні секції: історичну, філологічну і математично-природничу. Восени перші дві секції введено до життя, третю — з початком 1909 року. Поруч того рішено організувати прилюдні виклади — поодинокі лекції й цілі серії їх — українською мовою, особливо з українознавства, для популяризації наукових здобутків в ширших кругах громадянства, для призвичаєння їх до наукової української мови і до самого факту існування української науки. Такі виклади дійсно організовано восени — з культурної історії України. Нарешті питання видавництва Товариства було розв’язане на загальних зборах 14 листопада: з приводу проектів продовження Товариством видавництва “Старої громади”, більшість членів висловились за те, що видавництво Товариства мусить мати

чисто науковий, а не популярно-науковий характер, рішено вести їх на взірець “Записок” львівського Товариства, під такою ж назвою, виключно українською мовою. Покійний В.Ф.Симиренко, що протягом довгого ряду літ матеріально підтримував “Київську старину”, пообіцяв давати на видання Наукового товариства щороку 2 тисячі карб[ованців]. Се стало головним джерелом видавничих планів Товариства. Під літо 1908 року вийшов том “Записок”, що містив 5 розвідок з української історії й філології і одну медичну та кілька статей про діяльність і плани Товариства*.

Так сформувалося Товариство на протязі року, 1907—1908, як чисто українське і чисто наукове, маніфестуючи постулат повноти української культури, вінчаної науковими аспіраціями і науковими дослідженнями. Воно пересаджувало на великоукраїнський ґрунт наукову працю, розпочату кількома десятиліттями скорше — на ґрунті галицьким, в очікуванні можливості здійснити план Української академії наук як символа сеї повноти національної культури, що маніфестувалася сею науковою роботою.

В широкі круги київської, тим більше загальноукраїнської людності винести сю роботу тоді було ще неможливо. Проба публічних відчитів, зроблена зимою 1907—1908 р., показала се виразно. З одної сторони, адміністраційні леґата окружали всякими обмеженнями і вибір тем, і саму можливість виступів. З другої сторони — не знаходилося широкої аудиторії для тем, пропущених через цензурне сито і позбавлених всяких бойових елементів. Так, як українська преса, як українська література того часу, — тим більше ся нова наукова робота мусила вдовольятися нешироким кругом так званого свідомого українства, що в атмосфері урядового розшуку і всяких репресій тільки поволі могло притягати до себе суголосні елементи. Вона служила дороговказом в будучу, визволену і самостійну Україну, за неможливістю реалізувати її ідеали безпосередньо. І дійсно, українське наукове слово — невважаючи на здержливий зміст і скромну обстанову, в якій воно лунало, лунало як революційний дзвін, нагадуючи, що під тяжкою намогильною плитою, котрою царський абсолютизм і московський імперіалізм привалили українське життя, се життя не вмерло, і прийде час — і “встане Україна”, як пророкував Кобзар.

За перше десятиліття існування Товариства, від заснування до революції, воно випустило 29 книг, коло 350 аркушів друку. Головно се припадає на роки 1908—1914, шість передвоєнних років, і для свого часу і обставин се немало. Щодва тижні або й щотижня відбувало воно прилюдні засідання з науковими доповідями в приміщенні Українського клубу*. Се було постійне маніфестування — поруч офіційних наукових установ і півофіційних наукових товариств Києва, що Україна мусить мати українські наукові установи, українську науку, українську культуру.

Маніфестувалася також і суцільність, соборність України. Київське товариство, заложене на взірець львівського Товариства Шевченка, користувалося його не тільки моральною, але й матеріальною підмогою. Воно

стояло в тіснім контакті з редакцією “Літературно-наукового вістника”, перенесеного в тім же часі до Києва, з “Книгарнею Літературно-наукового вістника”, що фактично була адміністраційною філією львівського Товариства в Києві. Се був міцніший ніж коли-небудь організаційний вузел, який зв’язував культурне життя половин — нероздільної, хоч і розділеної політичними кордонами, України. Львівське Товариство, здвигнене 35 літ перед тим силами і засобами не тільки Наддністрянської, але й Наддніпрянської України, помогало тепер підняти таке ж і ще більше огнище в Києві — віддавало Наддніпрянській Україні свій довг, і се також була важна в своїх наслідках маніфестація.

Проходило се не без інцидентів, не без репресій — доки виїмкові права війни не перервали всяких зверхніх проявів життя Товариства зовсім — аж до приходу Революції. Становище того активу, що на собі виносив роботу Товариства, не було приємне; не всі навіть і витримували тяготу урядових репресій. Супроти того варто нагадати під сю хвилю склад Товариства 1908 року. Було їх тоді 50 членів:

Антонович В.Б.	Лисенко М.В.
Антонович К.М.	Лобода А.М.
Берло А.Л.	Лучицький Ів.В.
Біляшевський М.Хв.	Лучицький В.Ів.
Бондаренко Ів.М.	Михальчук К.П.
Василенко М.П.	Модзалевський В.Л.
Волков Хв.К.	Науменко В.П.
Грінченко Б.Д.	Павлуцький Г.Г.
Грушевський М.С.	Перетц В.М.
Грушевський Ол.С.	Петров М.Ів.
Джиджора Ів.М.	Петровський П.В.
Доманицький В.М.	Русов Ол.Ол.
Дурдуковський В.Хв.	Смаль-Стоцький Ст.
Житецький П.Г.	Стешенко Ів.М.
Каманин Ів.М.	Страдомський М.Хв.
Качаловський А.М.	Сумцов М.Хв.
д[окто]р Квятковський Гр.Ів.	Тимченко Є.К.
Комаров М.Хв.	Томашівський Ст.
Корчак-Чепурковський О.В.	Черняхівський Ол.Г.
Косач О.П.	Черняхівська Л.М.
Колесса Ол.М.	Шульгин Я.М.
Кримський А.Ю.	Щербаківський Д.М.
Левицький Ів.С.	Щербина В.Ів.
Левицький О.Ів.	Щербина С.М.
Леонтович Ол.В.	Яковлев А.Ів.

З них приблизно половина була дійсним активом. З нього нема вже багатьох. Не кажучи про В.Б.Антоновича, що був першим його почесним

членом, нема й першого секретаря Товариства І.М.Стешенка, одвічальних редакторів видань К.П.Михальчука і О.М.Шрамченка*, П.Г.Житецького, котрому була присвячена II книга “Записок”, М.Ф.Сумцова, їх діяльного співробітника, Ор.Ів.Левицького — одного з найбільш популярних доповідачів на прилюдних зборах, В.Ф.Симиренка — мецената Товариства...

Їм — будівничим українського життя, української науки належить вдячний спомин під нинішню хвилю!

с. 355 “*Акты, [относящиеся к истории Южной и Западной России]*”, [т.] XIV, ст. 68–69 — див.: № 2. 1654, августа 25 — декабря 14. Бумаги воеводы Андрея Васильевича Бутурлина, находившегося с государевыми ратными людьми в малороссийских городах, за Днепром, для совместного похода с Войском Запорожским на польские города // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. XIV (Дополнение к III тому): Присоединение Белоруссии. 1654–1655. — СПб.: Типография Ф.Елеонского и К^о, 1889. — Ст. 68–69.

Велике діло

Перша публікація: Україна. — 1929. — Кн. Січень—лютий. — С. 3–9. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Дві машинописні копії з авторськими та редакційними правками олівцем і чорнилом зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17168. — 25 арк.).

Перша копія (арк. 1–11) містить численні правки олівцем та чорнилом, зроблені М.Грушевським та І.Щітківським (видається, спочатку М.Грушевський робив правки олівцем, а потім все наводив чорнилом І.Щітківський). На арк. 1 — ліворуч вгорі чорнилом позначки “Укр. 1302”, “Україна, кн. 1, 1929”, праворуч позначка чорнилом — “1 кн. Укр. за 1929 р.”. Назва “Велике діло” написана олівцем М.Грушевським. Над назвою статті дописано назву розділу часопису: “В двадцятиліття заснування “Українського наукового товариства в Києві” та його видавництва”. На арк. 11 внизу олівцем підпис — *М.Грушевський*.

На другій машинописній копії на арк. 12 вгорі позначки “КОПІЯ читав Ів.Щітківський” (олівцем) та “Укр. 1302” (чорнилом). Правки з першого примірника перенесені чорнилом до другого. В кінці статті підпису немає.

Передруковано у кн.: *Онопрієнко В.І., Щербань Т.О.* Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві. — К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. — С. 158–167.

Подається за першодруком.

Стаття є текстом доповіді на урочистому засіданні Історичної секції ВУАН з нагоди двадцятиліття заснування Українського наукового товариства у Києві (УНТ), що відбулось 25 листопада 1928 р. Тоді були зачитані доповіді М.Грушевським (“20-ліття Українського наукового товариства”), В.Щербиную (“Перші спроби організації наукової історичної роботи в Києві”), Ф.Савченком (“Українське науково-культурне самовизначення 1850–1876 рр.”), І.Житецьким (“Заходи коло організації Історичного товариства в Києві”), О.Гермайзе (“Праця Київського Українського наукового товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України”), О.Черняхівським (“Медична секція Наукового товариства”) та В.Різниченком (“Природнична секція Наукового товариства”).

обида великая, и чтоб въ Запорожскихъ городѣхъ быть царского величества воеводам. А какъ царского величества воеводы в Запорожскихъ городѣхъ будут, и онѣ жилецкихъ всякихъ людей приезжимъ людемъ никому в обиду не дадут, и ото всякого дурна станут ихъ оберегать.

“И гетьман Богдан Хмельницкий говорил: Топере-де в Запорожскихъ городѣхъ царского величества воеводамъ быти нельзе, потому что ныне царского величества на Запорожские города наступил неприятель, и Запорожскихъ городов ратные люди идут с ним гетманом против неприятелей, и расправы воеводам чинить ныне нѣчево. А как Богъ даст милость свою, уступят неприятели или каков поискъ учинять, и он в тѣ поры про то царскому величеству вѣдомо учинит”, [там само], л. 77.

Стаття була опублікована у розділі часопису “Розвідки та замітки” у рубриці “В двадцятиліття заснування Українського наукового товариства в Києві і його видавництва”. Крім доповіді М.Грушевського, що публікувалась першою, були надруковані студії: *Щербина В.* Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині ХІХ ст. (с. 10–14); *Савченко Ф.* Українське науково-культурне самовизначення 1850–1876 рр. (с. 15–22); *Житецький І.* Заходи коло організації історичного товариства в Києві (с. 23–30); *Гермайзе О.* Праця Київського Українського наукового товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України (с. 31–37); *Різниченко В.* Природнича течія в Українському науковому товаристві в Києві (с. 38–41); *Черняхівський О.* Природничо-лікарська і медична секція Українського наукового товариства в Києві (с. 42–45).

Дана стаття немовби “перегукується” із працею вченого 1908 р., де ініціатор заснування Українського наукового товариства у Києві та його голова від першого засідання М.Грушевський у першому числі “Записок Українського наукового товариства в Києві” коротко подав історію створення Товариства та відвітував про діяльність УНТ у 1907 р. Див.: *Грушевський М.* Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво // *Записки Українського наукового товариства в Києві.* — 1908. — Кн. 1. — С. 3–15. Передруковано: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2007. — Т. 8. — С. 177–184.

с. 356 ...в травні 1908 року з'явилася перша книжка “Записок Українського наукового товариства в Києві”, формально затвердженого при кінці 1906, а уведеного в життя в 1907 — після скасування весною 1906 р. заборон, що діяла з 1876 р. відповідно до так званого Емського указу, з ініціативи М.Грушевського група українських вчених розробила Статут “Українського наукового товариства”, який був затверджений наприкінці 1906 р. Перше засідання УНТ відбулось 29 квітня 1907 р. За зразком Наукового товариства ім.Шевченка у Львові у складі УНТ у Києві були організовані історична, філологічна і природничо-технічна секції, медична та статистична комісії.

УНТ видало 18 книжок “Записок Українського наукового товариства” (1908–1918, за редакцією М.Грушевського, В.Перетца та М.Василенка, деякі книги одночасно були і “Записками історичної і філологічної секції Українського наукового товариства”), 10 книжок журналу “Україна (1914, 1917–1918), 2 випуски “Українського наукового збірника” (1915–1916), 5 книжок “Збірника медичної секції Українського наукового товариства в Києві” (1910–1921), 3 книжки “Збірника природничо-технічної секції Українського наукового товариства” (1911–1915), “Збірник природничої секції Українського наукового товариства” (1918–1919), “Збірник технічної секції Українського наукового товариства” (1918), “Український етнографічний збірник” (1914), 4 томи “Вістей природничої секції Українського наукового товариства” (1918–1919), “Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства” (1921), “Вісник природознавства” (1921).

У 1921 р. було ухвалено рішення про ліквідацію УНТ, його секції приєднувались до складу ВУАН.

с. 359 ...використовуючи черговий археологічний з'їзд, що мав відбутися в серпні 1899 року в Києві. Перед тим з незвичайним піднесенням пройшли осінні свята 1898 р.... 250-ліття Хмельниччини, століття “Енеїди”, 25-ліття львівського Товариства як спільного діла всього українського громадянства і 25-літній юбілей Франка... — йдеться про ХІ Археологічний з'їзд, що відбувся у серпні 1899 р. у Києві, та низку ювілейних заходів у Львові наприкінці жовтня 1898 р. Детальніше див. статтю М.Грушевського “Апостолові праці” та коментарі до неї на с. 451.

с. 360 В своїм знаменитім підручнику для “наблюдения” він докладно спинився на діяльності нового товариства, його учасниках і провідниках — див.: *Щеголев С.Н.*

Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. — К.: Типографія І.Н.Кушнерев и К^о, 1912. — С. 286–288.

с. 362 Під літо 1908 року вийшов том “Записок”, що містив 5 розвідок з української історії й філології і одну медичну та кілька статей про діяльність і плани Товариства — у першому числі “Записок Українського наукового товариства у Києві” у 1908 р. були опубліковані статті: “Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво” М.Грушевського (с. 3–15), “Найближчі завдання вивчення історії української літератури” В.Перетца (с. 16–24), “Господарство польського магната на Задніпров’ю перед Хмельниччиною” М.Грушевського (с. 25–43), “Після про Дорошенка й Сагайдачного” Б.Грінченка (с. 44–70), “Нові матеріали до біографії Костомарова” О.Грушевського (с. 71–81), “Причинки до української діалектології” Є.Тимченка (с. 82–93), “Історія української граматичної термінології” І.Огієнка (с. 94–129), “Про симуляції у хірургії” М.Галіна (с. 130–149), а також “Хроніку Українського наукового товариства у Києві” (с. 150–159).

...в приміщенні Українського клубу — у 1908 р. з ініціативи М.Лисенка у Києві була створена літературно-художня громадська організація “Український клуб”. У різні роки розміщувався на вул. Володимирській, 28, вул. Ярославів Вал, 36, вул. Десятинна, 9. “Український клуб” був закритий у 1912 р.

с. 364 ...і О.М.Шрамченка... — упорядником виправлено помилку у поданні імені редактора “України” Олександра Миколайовича Шрамченка (було: М.М.Шрамченка).

До історії Переяславської Ради 1654 року

Перша публікація російською мовою: Доклады Академии наук Союза Советских Социалистических Республик. Серия “В” / Ред. А.Самойлович. — Ленинград: Изд-во АН СССР, 1929. — № 16. — С. 299–305. Підпис та назва статті подані одним рядком: “М.С.ГРУШЕВСКИЙ. К истории Переяславской Рады 1654 года”. Другим рядком наведені переклад прізвища автора та назви статті на французьку (з помилкою у передачі географічної назви — замість Переяслава вказано Переславль-Залеський): “M.GRUSEVSKIJ. Contributions à l’histoire de la “Rada” de Perejaslavl Zalesski en 1654”. Після назви зазначено: “Доложено в ОГН 29 X 1929” (ОГН — Отделение гуманитарных наук Академії наук СРСР).

Передруковано у часопису: Український історик: Журнал історії і українознавства. — Нью-Йорк, Київ, Львів, Торонто, Париж. — Рік XXXIX. — 2002. — № 1–4 (152–155). — С. 17–35 із перекладом на українську мову, зробленим Л.Пріцак (с. 17–25), першодруком російською мовою (с. 25–34) та статтею-коментарем Л.Пріцак (с. 35–37).

Публікуємо статтю у вивіреному перекладі українською мовою з максимально можливим відтворенням лексичних зворотів М.Грушевського. Зважаючи на те, що М.Грушевський зазвичай цитував документи XVII ст. в оригіналі, наведений у статті документ подаємо згідно публікації 1929 р. (але без вживаних тоді літер “ять”, “ер” та “фіта”).

Першодрук наводимо нижче.

Стаття була підготовлена М.Грушевським під час роботи над IX томом “Історії України-Руси”. В ній історик докладно розглядає присяжні списки Олексію Михайловичу у Переяславі у січні 1654 р. Як зазначав вчений, документ зі списками був виявлений українськими істориками В.Євфимовським та В.Юркевичем у Московському Древлехранилищі (нині — Російський державний архів давніх актів) серед матеріалів

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулиминє військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук . . .	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Г91 **Грушевський М.С.**
Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)